

НОВИ ЛАНАРК: УТОПИЈА ПОД УНЕСКО ЗАШТИТОМ

Апстракт

Индустријско село Нови Ланарк (New Lanark) подигнуто крајем 18. века на југу Шкотске, поред водопада реке Клајд, данас има статус светски признатог културног добра. Рад приказује обнову и заштиту створених и природних ресурса Новог Ланарка и базира се на архивској грађи, релевантној литератури и теренском истраживању. Окосницу насеља у време настанка чинили су фабрички објекти и зграде за становање радника. Посебност Новог Ланарка, у односу слична насеља огледала се у постојању јавних установа и садржаја који су доприносили бољем животу радника и њихових породица. Такву структуру комплекса формирао је социјал-утописта Роберт Овен (1771–1858). У време док је био власник од 1800. до 1824. године, Овен је од обичног индустријског села створио једну од првих напредних индустријских заједница која је постала узор широм света. Насеље Нови Ланарк континуирано је живело до 1968. године када су фабрике престале са радом и када га напуштају готово сви становници.

Нови живот Новог Ланарка почиње 1974. године оснивањем независне организације која је започела обнову и ревитализацију заједнице и насеља. Данас је реконструисан највећи број објеката, на специфичан начин је покренут део некадашњих фабричких активности, а насеље је добило нове становнике. То је подразумевало сарадњу свих релевантних актера – јавних институција, приватних иницијатива, локалног становништва и независних удружења – уз пуно поштовање домаће легислативе и међународних конвенција. Цео комплекс је 2001. године уврштен на Унескову листу локалитета светске баштине. Процес ревитализације Новог Ланарка представља пример добре праксе у примени интегралног приступа, савремених принципа и метода обнове градитељског наслеђа у духу препорука и смерница за заштиту културног и природног наслеђа, те може послужити као угледни модел за очување архитектонских објеката, људских активности, технологија и начина производње.

Кључне речи: светска баштина, индустријско наслеђе, Нови Ланарк, управљање културним наслеђем, ревитализација и заштита, угледно индустријско насеље

NEW LANARK: A UTOPIA ON THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST

Abstract

The industrial village New Lanark was established in south Scotland near the Falls of Clyde in the late 18th century, and today, it is recognized as one of world's most valuable heritage assets. This paper presents the revitalization and preservation of the built and natural environment of New Lanark and draws on the analysis of archival materials, relevant literature and field visit. The New Lanark was founded as a mill village composed of cotton mills powered by water-wheels, and workers' housing structures. The distinct feature of New Lanark, as compare to other similar properties, were social facilities intended to ensure better quality of life for workers and their families. This was the achievement of the social utopian Robert Owen (1771–1858). From 1800 to 1824, at the time he owned the complex, Owen created one of the first advanced industrial communities, which became a model recognized around the globe. The New Lanark had existed until 1968 when factories were ceased and almost all residents abandoned it. The new life for New Lanark began in 1974 with the establishment of the New Lanark Conservation Trust which initiated the restoration and preservation of the community and the settlement. Today, most buildings are renovated, a part of the former factory activities are revitalized, and settlement is given to new residents. This has involved the cooperation of all relevant actors – public institutions, private initiatives, the local population and independent associations – with full respect for the national legislation and international conventions. In 2001, the entire complex was declared a UNESCO World Heritage Site. The protection and revitalization of New Lanark is an exceptional example of applying an integral approach, modern principles and methods of restoring architectural heritage in the spirit of the recommendations and guidelines for the safeguarding of cultural and natural heritage and a best practice example that can serve as a possible model of preserving architectural buildings, human activities, technologies and production methods.

Keywords: world heritage, industrial heritage, New Lanark, cultural heritage management, revitalization and preservation, model industrial settlement

Кратка историја Новог Ланарка

Нови Ланарк, фабрички комплекс за прераду памука, основао је 1785–1793. шкотски индустријалац Дејвид Дејл (David Dale).¹ Неприступачна локација, удаљена 40 километара од Глазгова и два километра од места Ланарк, имала је посебну природну погодност за добијање погонске снаге за машине, планинску реку Клајд и њене водопаде. Међутим, у руралном окружењу постојао је озбиљан проблем недостатка радне снаге, па је Дејл поред фабрика изградио и станове да би привукао и задржао раднике (Сл. 1).

Године 1800. Роберт Овен, Велшанин, предузетник, а касније и Дејлов зет, купио је са својим партнерима фабрику, земљу и насеље. Радну снагу Новог Ланарка тада су чинили горштаци са севера Шкотске, који су напуштали своју земљу услед немаштине, а којима је Дејл понудио посао и смештај. Они су били слабо образовани и „само је неколико оних са запада [Шкотске] разумело енглески језик“². Другу групу су чинила деца из сиротишта из Глазгова и Единбурга, као и деца запослених, па су 1793. године од 1.157 радника 800 били дечаци и девојчице, од којих је 450 имало између шест и девет година³ (Сл. 2). Оваква структура радне снаге била је један од мотива за Овенове социјалне реформе. Постепено је градио и организовао јавне садржаје намењене радницима и њиховима породицама, што је створило хуманистички карактер насеља, по чему ће до данас бити најпрепознатљивије. Овен је 1824. напустио Нови Ланарк и преселио се у Америку, где је планирао формирање нове насеобине. Нови власници Новог Ланарка поштовали су Овенове социјалне идеје, али без даљег унапређивања.

Слика 1. Поглед на Нови Ланарк, 2010.
Извор: <http://www.newlanark.org/>

Слика 2. Становници испред једног од стамбених низова, око 1903. Извор: <http://www.newlanark.org/>

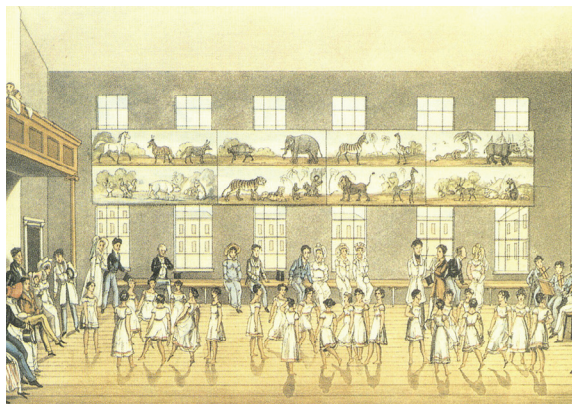
Наредна крупна промена наступила је 1925, кад су и други започели са експлоатацијом реке Клајд за производњу електричне енергије. То је смањило снагу неопходну за фабрике у Новом Ланарку и довело до увођења нове технологије за прераду памука. У то време већина Овенових социјалних иновација била је напуштена. С престанком рада фабрика 1968, Нови Ланарк напуштају готово сви становници и његова будућност постала је неизвесна. Илустрације ради, 1818. у насељу је живело око 2.500 особа, а по затварању фабрика 1968. остало их је свега 80.⁴ Стање је додатно погоршала продаја фабрика и некадашњих јавних зграда компанији за прераду старог гвожђа. До последњег великог преокрета у животу Новог Ланарка долази 1974. формирањем *Фонда за очување Новог Ланарка (New Lanark Conservation Trust)*, кад је почела његова обнова, ревитализација, поновна производња и долазак нових становника. Комплекс је 2001. уврштен на Унескову листу локалитета светске баштине.

Овенов концепт насеља за раднике, 1800–1824.

Роберт Овен се у раним годинама управљања Новим Ланарком понашао као оперативан менаџер, који је унапредио производњу и повећао профит.⁵ Први пут је покушао 1806. да у насељу сагради школу, али су га у томе осујетили сувласници фабрике. Готово деценију касније, 1814. године, успео је да добије њихову сагласност и започне реализацију својих за то време радикалних социјалних идеја. То је означило и почетак најкрупнијих промена у друштвеном животу Новог Ланарка. Овен је био уверен да се образовањем, побољшањем услова становања и уз адекватне услове рада може спречити ширење сиромаштва радника и допринети праведнијем друштву, истичући да „филантропија може да иде руку подруку са економским напретком“.⁶

Изградио је и организовао јавне садржаје за које је сматрао да ће побољшати живот радника, као што су јасле за најмлађе, школа за децу и Институт за формирање карактера, основао је штедионицу и фонд за болесне, у који су запослени улагали део плате (Сл. 3). У насељу је отворио продавницу у којој су храна и друге намирнице запосленима продаване по готово набавној цени⁷, а постојале су и заједничка пекара и перионица рубља. Радници су били смештени у стамбеним зградама, у стамбеним јединицама које су пружале већи комфор од онога који су сиромашни себи обично могли да приуште (Сл. 4). Слободан простор унутар насеља био је уређен и коришћен за свакодневну разоноду, концерте и игранке.

Роберт Овен је управљао Новим Ланарком до 1824, кад се заједно с породицом и следбеницима преселио у Америку, где је радио на оснивању колоније Нова Хармонија (New Harmony), која је следила основне принципе постављене у Новом Ланарку.⁸ Његови наследници у Новом Ланарку имали су извесног слуха за организацију посла која је доприносила и бољим условима радника.⁹ Истовремено, становници насеља били су свесни да принципе које су поставили његови оснивачи и даље треба поштовати и практиковати.

Слика 3. Сцена са часова плеса који били део образовног метода. Извор: Davidson, 1993, 16

Слика 4. Интерпретација изгледа једног радничког стана око 1820. фото: З. Вуксановић-Мацура

Насеље, архитектура и природа

Подигнут на падини, до Новог Ланарка се долазило стрмим путем, направљеним кад и насеље.¹⁰ На уласку, на највишој коти терена, пружали су се вишеспратни стамбени низови у којима су живели радници. У средишњем делу комплекса, око централног трга, налазили су се јавни објекти, као и озелењени простор са две куће породица Дејл и Овен. У дну, уз реку, одвојене воденим каналом од остатка насеља, налазили су се предионице и помоћни објекти. Вишеспратнице су се показале као добро решење за покренут терен и ограничен простор, мада су биле веома нетипичне за руралне крајеве Шкотске.¹¹ Све зграде је одликовала архитектонска и конструктивна једноставност (Сл. 5). Зидане су локалним пешчаром, који је директно уграђиван, изузев на угловима, око врата и прозора, где је камен био тесан и обојен светлим тоновима. Као покривач прво је коришћена слама, која је убрзо, због безбедности, замењена ломљеним шкриљцима. Извесни варијетети који постоје међу зградама нису реметили њихову складну пропорцију, квалитет зидарских радова и једноставност детаља. С друге стране, током 183 године функционисања фабрика и живота у Новом Ланарку, од оснивања 1875. до затварања фабрике 1968, зграде и насеље су претрпели многе промене.

Предео око Новог Ланарка чини спектакуларни визуелни омотач шумско-парковских простора и питореског пејзажа реке Клајд и њених водопада.¹² Историјски изглед насеља и окружења у коме се развијало најбоље се може пратити на акварелима и графикама насеља из тог времена. Графика из 1799, коју је урадио Роберт Скот (Robert Scott), приказује фабрике и стамбене

Слика 5. Све зграде су грађене нетесаним локалним пешчаром. Извор: www.southlanarkshire.gov.uk

Слика 6. Изглед Новог Ланарка 1818, акварел Џона Вивинга.

Извор: Davidson, 1993, 15.

зграде испред ретко пошумљене падине која се налазила северно од насеља. Акварел који је двадесет година касније направио Џон Вининг (John Winning)¹³ приказује нове зграде у насељу и североисточну падину знатно прекривену дрвећем (Сл. 6).

Овен је веровао у позитивно дејство природе на људе и тежио је да околни простор сачува од непотребних интервенција. Школски часови често су били организовани у природи, због чега су на падини северно од насеља, на неколико пунктова повезаних пешачким стазама, били постављени пањеви – претеча учионица на отвореном. Околна имања данас су прекривена шумом, а на њима се налазе објекти који потичу из средине 18. и 19. века. Шири простор око Новог Ланарка и његово непосредно окружење представљају комплексан пејзаж, чији је историјски развој изузетан пример претварања једног полуруралног и полуприродног предела у предео индустријског насеља.

Концепт обнове зграда, насеља и предела

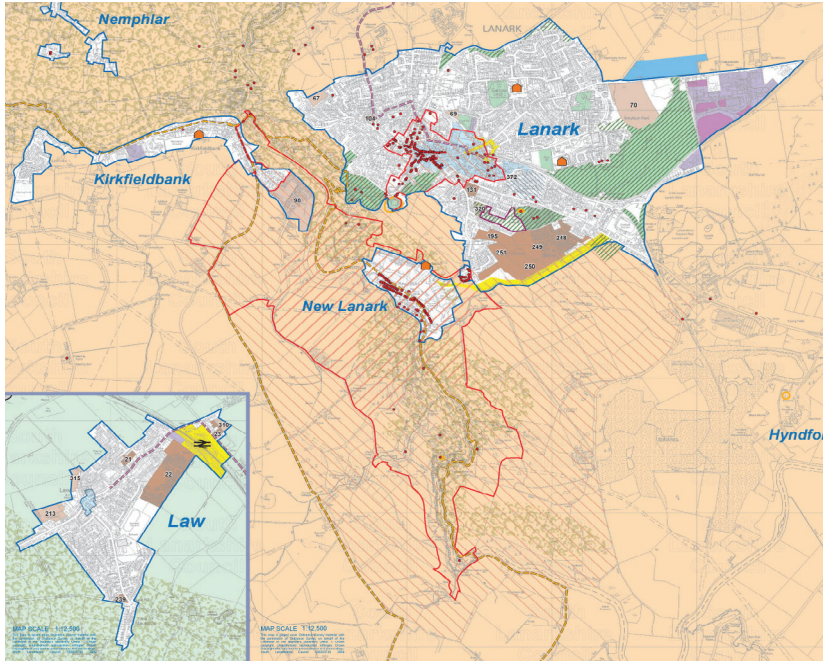
Први покушаји обнове зграда учињени су 1963. преносом власништва над свим стамбеним објектима на Стамбено удружење Нови Ланарк.¹⁴ Престанак рада фабрика 1968. довео је у питање сврсисходност и исплативост ових интервенција. Питање обнове поново је покренуто 1971, кад је Градско веће Ланарка формирало радну групу која је разматрала опције о будућности насеља, након чега је формирано удружење названо Фонд за обнову Новог Ланарка.¹⁵ Тиме је започета дугорочна кампања његове реконструкције и ревитализације.

Локална управа за планирање је све структуре ставила на листу непокретних културних добара. Највећи број објеката уврштен је у категорију зграда од националног или међународног значаја, док је насеље укључено међу заштићена подручја изузетне вредности.¹⁶ С почетком обнове поставило се и питање како и до које мере треба реконструисати Нови Ланарк, односно који период у његовом настанку треба посматрати као аутентичан. Уважавајући препоруке Венецијанске повеље¹⁷, пажња је била посвећена не само очувању естетских квалитета већ и материјала и конструкције који документују занатску вештину и различите фазе грађења. Аутентичност културног добра посматрана је као вредност проистекла из локалне културе.¹⁸ На основу анализа вођених у овим и сродним документима, као аутентичан узет је период из времена Дејла и Овена, уз извесна одступања за поједине структуре.

Одговор на питање о начину коришћења зграда и комплекса дошао је из Европске конвенције о заштити архитектонског блага, која сугерише „коришћење заштићених добара у светлу савремених животних потреба; [и] адаптирање, кад је то могуће, старих грађевина у нове сврхе“¹⁹. Пратећи ове ставове, данашњи Нови Ланарк је насеље са знатно измењеном функцијом и потпуно адаптираним решењима спољашњег и унутрашњег простора према захтевима савременог живота. Уместо предioniца памука, унутрашњост фабрика данас заузимају хотел, изложбени простори, канцеларије, продавнице и студентске радионице. Стамбене зграде и станови су тако адаптирани да задовољавају савремене стандарде становања. Слично важи и за друге реконструисане објекте.

Једна од кључних тема током обнове Новог Ланарка било је питање власништва. Низови су 1963. прешли у руке Стамбеног удружења, које је започело процес обнове.²⁰ Упоредо с физичком реконструкцијом станова, спроведена је и нова власничка схема. Део је продат новим власницима, који су били одговорни за даље одржавање, али је већи део и даље остао власништво Стамбеног удружења. Реконструкцију и обнову зграда, без обзира на власничку структуру, пратили су и контролисали Фонд и локална управа за заштиту споменика културе. Стамбено удружење је убедило и компанију за прераду старог гвожђа да им прода Дејлову и Овену кућу. Локална власт је 1974. купила зграду школе, фарбаре и механичарску радионицу. Највећи проблем јавио се у вези са зградом Института и фабрикама које су такође припадале компанији за прераду старог гвожђа. Будући да су зграде све више пропадале, а да су заинтересованост и подршка јавности биле све веће, локалне власти су се одлучиле да употребе ванредне законске мере и спроведу процес експропријације.²¹ На тај начин су 1983. и ове зграде прешле у власништво Фонда, чиме је отворен пут за њихову обнову.

Донете су бројне одлуке којима се штити окружење Новог Ланарка. Област је планом уређења Ланарка и планом уређења долине реке Клајд проглашена за предео изузетне вредности (Сл. 7). Тиме је окружном савету омогућена контрола над интервенцијама у овом подручју, као и спречавање активности које могу негативно да утичу на географске и еколошке вредности предела. Доношење ових одлука има-

Слика 7. План развоја насеља Ланарк и околине са границама предела под заштитом. Извор: www.southlanarkshire.gov.uk

ло је за циљ пружање високог степена заштите специфичних вредности у окружењу Новог Ланарка и меморије коју оне носе.²² Оваквим поступцима локалне власти су следиле упутства Европске конвенције о овој области, према којој „управљање пределом означава поступке којима се, из перспективе одрживог развоја, обезбеђује редовно одржавање предела, с циљем усмеравања и усклађивања промена изазваних друштвеним и економским процесима, као и процесима у животnoj средини“²³. Ради очувања предела и одрживог планирања његовог развоја, Фонд је израдило пословну схему развоја зеленог туризма, која обухвата теме попут управљања отпадом, коришћења енергије, развијања и очувања биодиверзитета, друштвену инклузију и природна и културна добра.

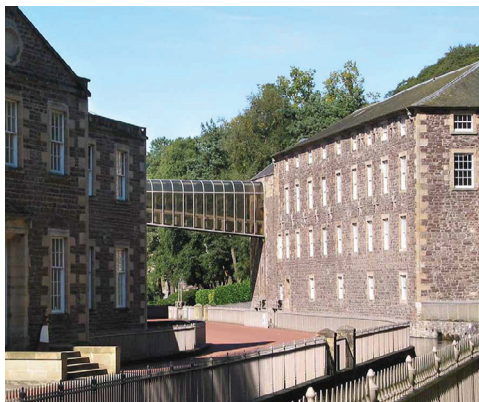
Искуство Новог Ланарка показује да су, поред постојања конвенција, препорука и закона, за успешну обнову и реконструкцију архитектонског наслеђе потребне и друге мере које ће помоћи овај процес. Радовима на реконструкцији и ревитализацији Новог Ланарка знатно је допринела реформа националне владе на пољу смањења незапослености. Користећи ову могућност, Фонд је преко тржишта радне снаге ангажовао локалне раднике које је плаћала држава, док су средства за грађевински материјал обезбедиле две националне институције за заштиту споменика културе и локална управа. Поред тога, национални фонд за споменичко наслеђе био је гарант Фонду и учествовао је у куповини Института и фабричких зграда.

Реконструкција зграда и насељског комплекса

Најобимнија реконструкција структура у Новом Ланарку уследила после 1974. Будући да је реализована у више етапа, пратиле су је различите околности и промене у примени легислативних, организационих и финансијских инструмената.²⁴ О томе сликовито говоре примери обнове стамбених зграда. Низ назван Кејтнес Ро сазидан је у доба Дејвида Дејла, око 1792. На његовом северном забату Овен је 1816. додао полукружни анекс, где је сместио своју канцеларију и одакле се пружао поглед на цео комплекс. Почетком 20. века овај троспратни објекат чинило је пет кућа са два стана, 22 куће с једним станом, те перионица и оставе у подруму. Прва савремена реконструкција изведена је 1963, у време кад зграда још увек није била стављена под заштиту, тако да је њена унутрашњост радикално измењена, док је спољашњост реконструисана према изгледу из Овеновог времена. Слично њему, низ Њу Билдингс (New Buildings), који је подигнут 1789. као мала приземна кућа, након непуне две деценије замењен је четвороспратником. Почетком 20. века у згради су се налазиле просторије за здравствену заштиту становника, стан за доктора, заједничко купатило, 18 кућа са по два стана и четири са по једним. Звоник је на зграду премештен средином 19. века с фабрике бр. 1. Реконструкција низа је започела 1978, а у обнови из 1993–1994. у приземљу су два стана уређена према изгледу из 1820. и 1930. и отворена за посетиоце. Поред је постављена изложба која приказује услове у којима су живели радници у Новом Ланарку. Данас је већина стамбених објеката реконструисана, а сви станови имају модерну опрему и комфор (Сл. 8).

Слика 8. Породична кућа Дејвида Дејла (горе), Кејтнес Ро и Каунитин Хаус (доле) пре и након реконструкције. Извор: <http://www.newlanark.org/>

Слика 9. Школа, Институт за формирање карактера и стаклени мост до фабрике бр. 3. Извор: <http://www.newlanark.org/>

За разлику од стамбених објеката, који су задржали првобитну функцију, фабричке и јавне зграде знатно су се измениле, а њихова унутрашња организација у потпуности је прилагођена потребама посетилаца и становника. Реконструкција фабрике бр. 3 и Института за формирање карактера текла је током 1985–1990. То је истовремено комплекс с најразноврснијим садржајима. У приземљу Института данас су смештени рецепција за посетиоце и кафе, док је на горњем спрату реконструисана заједничка сала. Рецепција је повезана са објектом репарираним парном машином која је некада напајала фабрике енергијом. Одатле је застакљеним мостом направљена веза с фабриком бр. 3, што је модерна интерпретација простора у коме су некада била преносна ужад. На највишем, петом нивоу фабрике бр. 3 налазе се просторије Фонда и канцеларије које се дају у закуп. На четвртм је видео-презентација о животу у насељу у доба Роберта Овена и изложба с приказаним фазама савремене реконструкције. На следећем је показна машина за прераду памука, од кога се данас праве одевни предмети са заштитним знаком Новог Ланарка. На другом спрату су информациони центар за посетиоце, ресторан и продавнице, на првом радионице за студенте, а у приземљу оставе. Рампа која повезује све нивое лоцирана је у југоисточном крилу.²⁵ У овом простору уклоњене су међуспратне таванице и остављена видна конструкција – стубови од ливеног гвожђа и плафон са сводовима од опеке. Фабрика бр. 3 је обновљена према изгледу и конструкцији изведеној после пожара 1819. Разлог за такву одлуку била је чињеница да је зграда у тој форми у највећој мери сачувана, те да је један од првих примера индустријских објеката у Шкотској изведених у челичној конструкцији.²⁶

Занимљива интервенција урађена је на фабрици бр. 2, која је подигнута 1788, убрзо порушена у пожару и већ 1880. године изнова саграђена, при чему су габарит и капацитети били удвостручени. Зграда је оригинално била завршена равним кровом. Приликом реконструкције из 1985–1990. одлучено је да се зграда обнови према изгледу из 1880, а проширење које је тада изведено тумачено је као битан сегмент у развоју Новог Ланарка. Највећа новина урађена је 2005, кад је на равном крову површине од 900 метара квадратних постављена кровна башта. Пројекат је

рађен у неколико фаза које је одобравао Фонд, при чему се водило рачуна да се не угрози конструкција зграде и да кровна башта не буде видна са земље.²⁷

Велика пажња током извођења свих радова била је посвећена очувању историјског изгледа насеља (Сл. 9). Помоћне зграде, укључујући и велики димњак, које су уз фабрике додаване почетком 20. века, порушене су 1960. Гасна подстаница која је 1955. постављена у парку пресељена је 1987. у подрум просторије с парном машином. Овим интервенцијама средишњи простор насељског комплекса добио је изглед из времена његовог настанка. Данас се ту налазе централни трг и парк с реконструисаним породичним кућама Дејла и Овена, при чему је Овенова претворена у музеј и отворена за посетиоце. Брижљиво су изведени попличавање стаза и улица, обрада зеленила и дизајн урбаног мобилијара. Телефонски каблови, телевизијске антене и друге инсталације потребне за данашњи живот не могу се видети у насељу. Сви каблови су укупани, а једна заједничка антена опслужује цело насеље. У комплексу није дозвољено паркирање, изузев за становнике и госте хотела. Због тога је на падини северно од насеља изграђен паркинг-простор до кога воде пешачке стазе.

Нови живот у Новом Ланарку

Данас, као и кроз целу његову историју, Нови Ланарк је насеље у коме се живи и ради. Око 200 садашњих становника су потомци породица које су некада радиле у фабрикама памука, или породице с малом децом, или млади који раде у Глазгову или неком другом граду у околини. Око 300 људи је запослено у насељу, у хотелу, у центру за посетиоце, продавницама и ресторанима. Више од 400.000 туриста годишње посети Нови Ланарк, који је постао једна од главних туристичких атракција у Шкотској. Модерно опремљен Центар за посетиоце редовно обнавља садржаје који им приближавају историју и године савремене обнове насеља. Мултимедијалне презентације некадашњих часова у школи и карактеристичног дана у животу радника из времена Овеновог управљања насељем само су неки од садржаја који се редовно унапређују и допуњују.²⁸

Посетиоци могу да одседну у хотелу, у коме се организују конференције, прославе и други догађаји. Изложбе о процесу рестаурације насеља, производњи памука, дизајну одевних предмета, као и карневали, концерти, позоришни фестивали и вазари, само су неки од садржаја намењених туристима и становницима Новог Ланарка и околних места. Многе информације о насељу доступне су и преко званичне веб-презентације насеља.²⁹ Обновљене су и производне активности. Током обнове фабрике бр. 3 на трећем нивоу реконструисана је и стављена у погон машина која преде памук, од кога се праве сувенири, одевни предмети и детаљи за домаћинство са заштитним знаком Новог Ланарка. Политика управе да привуче нове фирме у насеље спроводи се издавањем пословног простора и радионица. Данас у Новом Ланарку послује више фирми у којима ради неколико стотина особа из околине.

Пројекат реконструкције и ревитализације Новог Ланарка добио је многе националне, европске и међународне награде. Британско удружење за урбану реконструкцију 1997. доделило је Новом Ланарку награду примера добре праксе. Укључивање Новог Ланарк и његовог окружења на Унескову листу светске баштине једно је од најзначајнијих признања. Бројни аспекти процеса његове реконструкције и ревитализације – организациони, управљачки, финансијски, правни, власнички или очувања природе и предела – указују на значај примене интегралног приступа у третману грађевинског наслеђа. То пре свега захтева ефикасну и плодотворну сарадњу свих релевантних актера – јавних институција, приватних иницијатива, локалног становништва, независних удружења и других – са уважавањем њихових потреба и могућности и уз пуно поштовање домаће легислативе и међународних конвенција. То захтева и свакодневни ангажман чланова Фонда, које је заправо удружење грађана, као и покретач и носилац бројних иницијатива и активности. Без таквог посвећеног и интегралног приступа, Нови Ланарк вероватно би и данас био гомила рушевина или, у најбољем случају, умртвљен споменик неког прошлог времена.

Литература

Benevolo, L: „Утопије деветнаестог века“ у Perović, M. ur.: *Istorija moderne arhitekture, antologija tekstova: koreni modernizma*, IDEA i Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1997.

Венецијанска повеља: Међународна повеља о заштити и рестаурацији споменика и подручја, 1964.

Вуксановић-Мацура, З., Ћоровић, Д.: „Зелени простори старог језгра Београда“ у Димитријевић-Марковић, С.: *Стара градска језгра и историјске урбане целине: проблеми и могућности очувања и управљања*, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2013, 218–234.

Davidson, L, ed: *The Story of New Lanark*, New Lanark Trust, Lanark, 1993.

Donnachie, I: *Robert Owen Social Visionary*, John Donald, Edinburgh, 2005.

Donnachie, I, Hewitt, G.: *Historic New Lanark: The Dale and Owen Industrial Community Since 1785*, Edingubr University Press, Edinburg, 2015.

Европска конвенција о пределу, *Службени гласник РС*, бр. 4/2011.

Европска конвенција о заштити архитектонског блага, *Службени лист СФРЈ*, бр. 4/91.

Јукилето, Ј. „Конзервација између праксе и теорије“ *Гласник Друштва конзерватора* 27, 2003, 9–14.

Living in New Lanark: A Brief Guide to the History of Housing in the Village, New Lanark Trust, Lanark, 1995.

Minnery, J: „Model industrial settlements and their continuing governance“ *Planning Perspectives* 27(2), 2012, 309–321.

Nicolson, M., Donnachie, I: „The New Lanark Highlanders: Migration, Community, and Language 1785-с.1850“, *Family and Community History* 6(1), 2003, 19–32.

New Lanark Village Store, New Lanark Trust, Lanark, 1993.

New Lanark and Falls of Clyde Conservation Area Character Appraisal, South Lanarkshire Council, Hamilton, 2010.

Nara Document on Authenticity, 1994. Преузето са: <http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm>, 25.5.2018.

UNESCO World Heritage Committee Nomination Documentation: „New Lanark“. File 429rev.pdf, 2001.

Напомене

- 1 Детаљан историјат настанка и развоја Новог Ланарка налази се у документу пријаве за укључивање на листу светске баштине (UNESCO World Heritage Committee Nomination Documentation: „New Lanark“. File 429rev.pdf., 2001).
- 2 Nicolson, M., Donnachie, I.: „The New Lanark Highlanders“, 2003, 27.
- 3 Davidson, L, ed.: *The Story of New Lanark*, 1993, 4.
- 4 Исто, 34.
- 5 Donnachie, I: *Robert Owen Social Visionary*, 2005, 162.
- 6 Исто, 108.
- 7 *New Lanark Village Store*, New Lanark Trust, Lanark, 1993.
- 8 Овај експеримент није успео и Овен се 1835. године вратио у Енглеску, где се посветио синдикалном раду (Benevolo у Perović 1997, 314–317).
- 9 Minnery, J: „Model industrial settlements and their continuing governance“, 2012, 311.
- 10 Donnachie, I, Hewitt, G.: *Historic New Lanark*, 2015, 38.
- 11 *Living in New Lanark*, 1995, 3–4.
- 12 *New Lanark and Falls of Clyde Conservation Area Character Appraisal*, 2010, 18.
- 13 Џон Вининг је радио као наставник цртања у Новом Ланарку.
- 14 *Living in New Lanark*, 1995, 20.
- 15 Данас носи назив Фонд Новог Ланарка (New Lanark Trust). У даљем тексту Фонд.
- 16 Шкотска регулатива препознаје три категорије зграда (А, Б и Ц), које одражавају њихов релативни значај, при чему категорија А означава највишу архитектонску и историјску вредност. У Новом Ланарку и зони која чини комплекс уврштен на листу светске баштине налази се 21 зграда А категорије, четири су Б и две Ц. У ширем заштићеном подручју налази се још десетак објеката различитих категорија.
- 17 Венецијанска повеља, 1964.
- 18 *Nara Document on Authenticity, 1994*, преузето са: <http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm>, 25.2.2018.
- 19 Европска конвенција о заштити архитектонског блага, *Службени лист СФРЈ*, бр. 4/91.
- 20 *Living in New Lanark*, 1995, 20–21.
- 21 Тада је по први пут у Шкотској употребљена ова законска могућност за обезбеђивање јавног власништва над историјски вредним зградама.
- 22 Вуксановић-Мацура, Ћоровић, 2012, 220.
- 23 Европска конвенција о пределу, *Службени гласник РС*, бр. 4/2011.
- 24 Примарни извори за овај део рада су: Donnachie, Hewitt, 2011 и UNESCO World Heritage Committee Nomination Documentation, 2001.

- 25 Простору у коме је данас смештена рампа некада је било северно крило фабрике бр. 4 која је изгорела у пожару 1883. године и никада није реконструисана.
- 26 Према Јукилету „идентификација визуелног идентитета историјске грађевине би требало да узме у обзир не само њен архитектонски карактер, већ и утицај историјског времена“ (Јукилето, 2003, 12).
- 27 Кровну башту пројектовао пејзажни архитекта Даглас Колтарт (Douglas Coltart). Део мобилијара су и плоче са угравираним порукама Роберта Овена.
- 28 *Annie McLeod Experience Ride*, преузето са: <http://www.newlanark.org/visitorcentre/tour-annie.shtml>, 25.2.2018.
- 29 *New Lanark World Heritage Site*, преузето са: <http://www.newlanark.org/> 25.2.2018.